

8.

E három dal közös tanulsága: *a hagyományból táplálkozó, jól sikerült, népdalszerűen egyszerű szövegű és dallamú egyéni alkotást a közösség a legutóbbi időkhöz szentesíthette, a maga ízlésére csiszolhatta, s csak az érlelési megterjedési időhiányzott, hogy a magyar népköltészet újabb, vegyes stílusú kincsestárába visszafogadja.*

9.

Az utolsónak született hiteles magyar népdal, amelyet vitathatatlan tények datálnak, ugyancsak katonanóta: *Kimegyek a doberdói harctérre...* Az Isonzó völgyében, Doberdóban 1915 júliusától 1917 októberéig folyt az öldöklő csata az olaszokkal. Ez a *post quem*: az itteni élményből fakadt dal akár már ezekben az években megszülethetett.

Az *ante quem* pedig Bartók vésztői, kertmegpusztai gyűjtése, 1918. július 10-e és 14-e közt. A sógoránál lakó édesanyját látogatta itt meg, és közben – szokása szerint – népzeneét gyűjtött: egy aratólánytól lejegyezte ezt a páratlan gyorsasággal született, „tettenért” szép „új” magyar népdalt (*Bartók Béla családi levelei*. 1981. 277). Természetesen úgy új, ahogyan minden népi alkotás törvényszerűsége szerint: a hagyományból születő – kissé vagy nagyobb mértékben módosult – változat. Feleségének írta: *„fel-szedtem egy csomó bolhát és 90 népdalt...”* Egyike volt ez, amelyek keletkezése páratlanul rövid időhátárok közé szorítható. Bartók így folytatta levelét: *„Sokkal érdekesebb falura menni katonanótákat gyűjteni, mint kaszárnyákba.”* (278.)

Az utolsó népballada pedig egy vajdasági *történetes nóta*, egy tragikus gyilkosság folklorisztikus lenyomata.

Az élete delén elhunyt szorgos vajdasági folklorista, Tóth Ferenc (1940–1980) találta (*Kálmány Lajos nyomában*. Újvidék, 1975. 20, 207, 294.). A magyarcsernyei (ma Nova Crnja Szerbiában) Deák György 1926-ban elment a szentháromság vasárnapján, május 30-án tartott többi (Toba) búcsúba. Szeretője volt ott, de vetélytársa is, bizonyos Bálint József. A kocsmában összeszólalkoztak, és Bálint Jóci kést szűrt Deák Gyuri szívébe.

Az erről szóló hagyományos balladát Tóth Ferenc 1972-ben jegyezte le dallamostul a 68 éves Benyócki Istvánné Dékán Katalintól Egyházaskéren (Vrbica). Ez a kis észak-bánsági falu, pár kilométerre a trianoni határtól, egyébként híres a magyar folklorisztikában, mert itt élt írástudatlan napszámosként Borbély Mihály (1882–1953), akitől Kálmány Lajos 1913-ban egy kötetre való mesét jegyzett le, és adott ki (*Hagyományok*. 2. k. 1914), és ezzel mintát adott a nevezetes magyar folklorisztikai „iskola”, az *egyéniességkutatás* számára, amelyet elméleti megfontolásokkal Ortutay Gyula teremtett meg (*Fedics Mihály mesél*. Bp., 1940), és amely azóta számos mesemondó egyéniiséget fedezett föl Albert Andrástól Tombác Jánosig.

10.

Talán még ma is születik a hagyomány törvényszerűségei szerint népköltészeti alkotás?

Péter László

Borsod és környékének tánc kultúrájáról

A keleti palócok és a matyók¹ tánc kultúrájával kapcsolatban Martin György 1970-ben még úgy fogalmaz, hogy elegendő adat hiányában meglehetősen hiányos a tudásunk erről a területről. A kedvezőtlen kép sajnos azóta sem változott jelentősen,² összefoglaló kutatás, hiánypótló publikáció nem született az említett táncdialektussal kapcsolatban.

Néhány tárgyunkat, elsősorban a népi kultúra egyéb területeit (társadalomnéprajz, tárgyi néprajz stb.) érintő kutatás, illetve újabb összefoglalók,³ valamint néhány időközben elszórtan felbukkanó zene- és táncadat⁴ alapján a középső, vagy tiszai táncdialektushoz tartozó keleti palóc és matyó vidéket

¹ A szóban forgó területen az 1913-as közigazgatási beosztás szerint az egykori Heves, Borsod és Gömör megyék osztoznak.

² Vö. a Magyar tánc típusok és táncdialektusok 25 évvel későbbi kiadásával (Martin 1995. 99.).

³ Itt elsősorban Kósa László és Paládi-Kovács Attila munkáira gondolok.

⁴ Az 1970-es évek óta elszórtan megjelenő közlések, kisebb kiadványok (népzenei CD-k) adatairól van szó. Agócs Gergely a felvidéki népzenei dialektusokkal kapcsolatos, egyelőre publikálatlan kutatásai jelentős előrelépést ígérnek e témában.

több, bizonytalanul körvonalazható, kisebb területre oszthatjuk. A felosztáskor azonban hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy az észak-alföldi paraszti kultúra a hasonló földrajzi környezet, a XIX. század folyamán az Alföldön elinduló paraszt-polgárosodás miatt meglehetősen homogén képet mutat. Erre az 1950-es években is felfigyeltek a gyermekjáték-kutatók. Lajos Árpád szerint a borsodi játékok szervesen illeszkednek a palócság és az Észak-Alföld játékkultúrájába, „*nincs éles elkülönülés*”.⁵ Ez tetten érhető a tánc kultúrát illetően is. Martin György utal rá, hogy a keleti palóc táncdialektus „*fokozatosan olvad át*” a nyugati palóccokéba. Csupán a friss csárdás lent-, illetve fenthangsúlya (ez utóbbi jellemző a vizsgált területünkön), a nyugati területekre oly jellemző lakodalmi *gyertyástánc* és az ugrós mars változatának (*pajtástánc*) fokozatos eltűnése keleti irányba, illetve a verbunk nyugat felé tapasztalható elszűrkülése azok a jelenségek, amelyek alapján választóvonalat húzhatunk a két terület közé. A tendenciákat tekintve Martin Györgyék megállapításai helytállóak, a továbbiakban kiegészítő, illetve ellenőrző kutatások hiányában csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk.

Borsod és Heves megye egyik, a néptánc kultúra szempontjából jól körvonalazható területe Gömör, melynek táncairól Takács András és Fügedi János tollából olvashatunk egy összefoglalást.⁶ Gömörben a viszonylag kis lélekszámú falvak lakosai között társadalmi-gazdasági különbségek alig mutatkoztak, egymás felé meglehetősen nyitottak voltak, ennek köszönhető, hogy a területen egységes szokás-, dal- és tánc kultúra alakult ki. Gömörön belül a kisebb tájegységek (Medvesalja, Barkóvidék) a tánc kultúra szempontjából nem különböznek el, „*a táncváltozatok közötti eltérés nem haladja meg az alldialektuson belüli természetes variálódás határait*”⁷ – írta 1992-ben a fent említett szerzőpáros. Ugyanakkor Paládi-Kovács Attila Gömör – mint néprajzi táj – területén belül külön tárgyalja a délnyugati erdővidéket, ahol a barkók által lakott területen (Barkóság) belül Erdőhátat és Medvesalját különböztet meg.⁸ Tanulmányában leírja, hogy a barkó elnevezést a református Sajó- és Rima-völgyi lakosok ragasztották a melléjük élő katolikusokra, akik az elnevezést, bár gúnynévnek tartják, mégis vállalják, ami mutatja az erőteljes *mi-tudatukat*.⁹ Ugyancsak ő állapítja meg, hogy az egykori kisnemesi települések (pl. Sajónémeti, Domaháza) lakói kevésbé vállalják a barkó nevet, mint a hajdani jobbágyfalvak.¹⁰ Érdekes tény, hogy a néprajztudomány által vizsgált gömöri, borsodi területeken a nép a palóc elnevezésről semmit nem tudott.¹¹ A barkóság környezetétől való elhatárolódását vizsgálva Paládi-Kovács Attila rámutat, hogy a *vasvári verbunk* elterjedési területe egybeesik a Barkóvidékkel,¹² valamint arra, hogy a parlando rubato pásztor dalokat itt tempo giusto táncdalváltozatokban használják.¹³ A barkók viseletéről, társadalmi életéről, szokásairól bővebben Paládi-Kovács Attila összefoglalóját érdemes forgatni.¹⁴

Martin György (és az ő nyomán Paládi-Kovács Attila) a Barkóvidék jellegzetes verbunk típusának a szóló, páros és csoportos formában élő *vasvári verbunkot* tartja. A *vasvári* egy lassú és egy friss részből áll, a legtöbb helyen egyszerű motívumok jellemzik, a szilicei és borzovai változatok azonban meglepően gazdagok. A tánc páros formáját a környékre jellemző csárdástól csak a jellegzetes kísérőzenéje, a hangszeres verbunkzene különbözteti meg. A páros változat lassú részét egymással szemben külön, vagy egyszerű kézfogással táncolják, a frissben már váll- és derékfogást is alkalmaznak (lásd csárdás). Egyes források szerint a tánc elnevezése az 1848-ban a környéken verbuváló Vasvári Pál nevéhez fűződik, más adatok a területünkön fekvő Vasvár-pusztát tartják névadónak. A *vasvári verbunkkal* szemben a dél-borsodi matyók férfítáncában sok a csapásoló motívum, ami a Felső-Tisza-vidék csapásoló verbunkjaihoz teszi őket hasonlatossá.

A keleti palóc és matyó vidék csárdása fenthangsúlyos, ami leginkább a friss csárdásban jelenik meg karakteresen, a terület nyugati részén, illetve Gömör egész területén átmeneti formákkal, hangsúlybeli bizonytalanságokkal is találkozunk. Ezen a területen a lippentő, mártogató motívumok is megjelennek.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint az alföldi területeken a lánykörtáncoknak itt a legnagyobb a szerepük. A körtáncok két részesek (lassú csárdás-szerű, illetve gyors részek), motívumkincsük egyszer-

⁵ Lajos 1957. 5.

⁶ Takács–Fügedi 1992.

⁷ Takács–Fügedi 1992. 11.

⁸ Paládi-Kovács 2003. 118.

⁹ Paládi-Kovács 2003. 121, 139.

¹⁰ Paládi-Kovács 1982. 11.

¹¹ Paládi-Kovács 1982. 10.

¹² Paládi-Kovács 2003. 157.

¹³ Paládi-Kovács 2003. 158.

¹⁴ Paládi-Kovács 1982. 110–173.

rú. A gömöri változatokról tudjuk, hogy alkalomhoz nem kötöttek, bár legtöbbször – a terület többi részéhez hasonlóan – a nagybőjtben kerültek elő, énekes lányjátékokkal egyetemben.

Az eszközös táncok közül a kanásztáncdallamokra balaskával járt *kondástánc* jellemző a területre, illetve a régi pásztortáncok lekopott, kései formája a *seprűtánc*ban ölt testet. Az eszközös táncok ritka felbukkanását ezen a területen a nagyállattartó kultúra kisebb jelentősége indokolja. Az imporzatív és szolisztikus jellegű botostánc legváltozatosabb formáit Borzován gyűjtötték, ahol a fegyvertáncra jellemző küzdő mozdulatokat is alkalmazták e tánc közben. A két földre fektetett bot felett járt kanásztánc-változatokat egész Gömörben ismerték. A Szilicéről előkerült játékos kanásztánc-változatban a disznópásztor és a tolvaj küzdelmét jelenítették meg a táncosok.

A vizsgált terület nyugati részére még hatott a nyugati táncdialektusra oly jellemző *gyertyástánc*-di-
vat is. Több gömöri faluban és a Bódva-vidéken fennmaradt a lakodalmi tréfás verbuválás szokása, va-
lamint ügyességi táncként ismerik a *sapkatánc*ot is.¹⁵

A fonókhöz kapcsolódó szokásanyagot vizsgálva Lajos Árpád Borsod megyén belül több néprajzi csoportról ír. (Pl. barkóság, szárazvölgyi palócság, Dél-Bükkalja, matyók, Bódva völgye, Cserehát, Hernád melléke, Sajó völgye stb.)¹⁶ A tánc-, illetve a zenekultúra sokkal változékonyabb, az újabb di-
vatok hatásainak gyorsabban hódol, mint a népszokások, ennek ellenére feltételezhető, hogy az 1950-es
években még élénk tánc kultúrájú falvak tánc kincsében apró táji különbségek lettek volna felfedezhe-
tők. Ezt a feltételezést azonban csak egy rendkívül alapos és széles körben végzett kutatás tudná alátá-
masztani.

A gömöri területekhez képest aránytalanul keveset tudunk a matyók tánc kultúrájáról, annak ellené-
re, hogy e néprajzi csoport kultúrája az egyik legkutatottabb a magyar nyelvterületen.¹⁷ A mezőköves-
diek karakteres díszítőművészetét a XX. században már a közeli Szentistván és Tard is igyekezett át-
venni, ezért a néprajzi szakirodalom őket is matyónak tartja. Ezzel szemben az egykori mezővárosi mez-
őkövesdiek ezt az azonositást egészen a XX. század közepéig nem ismerték el, a szomszédjaikat *falu-
siak*nak, *tatároknak*, *gahóknak* gúnyolták. Ugyanakkor a néprajzi kutatások azt mutatják, hogy az
1870-es évekig a terület (ideértve Cserépváralját, Noszvajt stb.) a népi díszítőművészet szempontjából
a mainál jóval egységesebb volt.¹⁸ 1959-ben Dél-Borsod legtáncosabb falvának tartották Szentistvánt.
A falu táncainak egyes motívumait már az ötvenes években felgyűjtötték és színpadi koreográfia kere-
tében feldolgozták,¹⁹ csakúgy, mint az észak-borsodi területen jellemző *vasvári verbunkot* és *lippentős
csárdást*, amelyek az ötvenes évek végén még élő hagyományként voltak jelen ezen a vidéken.²⁰

E rövid összefoglaló célja csupán az volt, hogy bemutassa: mennyire hiányos képpel rendelkezünk a
keleti palócok és a matyók XX. század első harmadára-közepére fokozatosan eltűnő, illetve erőteljesen
átalakuló paraszti tánc kultúrájáról. Ezzel kapcsolatos tudás már csak a legidősebb generáció birtokában
van, fontos és időszerű lenne tehát egy olyan vizsgálat, amely levéltári források, fotók, magángyűjte-
ményekben megbújó film- vagy videofelvételek és szóbeli adatok számbavételével és elemzésével gaz-
dagíthatná ismereteinket.

Varga Sándor

Felhasznált irodalom. Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Planétás Kiadó, Bp., 1998; Lajos Árpád: Borsodi játékok. Borsod Megyei Tanács Művelődési Osztá-
lya, Miskolc, 1957; Este a fonóban. Borsodi népszokások. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1974; Martin
György: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Planétás Kiadó, Bp., 1995; Paládi-Kovács Attila: A barkóság és né-
pe. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1982; Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Akadémiai Ki-
adó, Bp., 2003; Remenyik Jenő (szerk.): Borsodi balladajátékok. Borsod megyei Tanács Művelődési Osztálya, Mis-
kolc, 1959; Takács András–Fügedi János: Gömöri népi táncok. Madách Kiadó, Pozsony, 1992.

¹⁵ Vö. Martin 1995. 99–100., ill. Takács–Fügedi 1992. 13–23.

¹⁶ Lajos 1974. 5.

¹⁷ Vö. Kósa 1998. 160.

¹⁸ Kósa 1998. 161.

¹⁹ Remenyik (szerk.) 1959. 115–140.

²⁰ Remenyik (szerk.) 1959. 141–186.